

2 KÜLTÜR KAVRAMI

Kültür (olgusu) antropolojinin temel kavramıdır.

Yıllar önce, halkımız bu kavramı sanat, müzik, eğitim vb yüksek kültür gibi algıladığı için kavramı açıklamada zorlanırdık. Günümüzde Antropolojik anlamda kültür giderek yaygınlaştı, dünyaca kabul gördü. Medyada artık her şey kültürle açıklanıyor: Roket faciasından NASA 'ya. Şirketlerden Akademilere her kurumun özgün kültüründen söz ediliyor.

Her zaman böyle değildi. Kültür kavramı daha çok 19. yüzyılda insanın özgün doğasını, düşünce ve davranışlarını açıklarken oluştu ve gelişti.

Daha önceleri, insan davranışları ve düşünceleri çevresel bir sonuç olarak konuşuluyordu. Alplerde yaşayanlar, dağ havası hafif (ince) olduğu için cadılara inanır. Latin Amerika ve Endonezya halkları neden bizden ve Avrupalılardan daha geridir? Çünkü değişmeyen sıcak mevsimleri onları bizim soğuk kışlarımız kadar [çalışmaya-Çn.] zorlamıyor.

Ünlü denemeci Montesquieu, Kuzeylilerin güçlü, cesur, ağrıya dayanıklı, cinsel gücü zayıf, zeki sarhoşlar olduğunu söylemiş. Aydınlanma çağında başka bir Fransızca göre Kuzeyliler eşlerine sadık, hükümete saygılı, zalim ve sekse düşkün; Güneyliler ise hilekar, becerikli, bilge, bilimde usta fakat yönetimde yetersiz, imiş. Başka bir yoruma göre, hava çok soğuk olduğu için kuzey dillerinde çok az sesçil ses (harf) bulunmuş, insanlar soğuk almaktan korktukları için ağızlarını açmazlarmış ki sesli çıksın? Saçma ama hâlâ ara sıra duyulur.

Öteki uçta, çok şeyler bütün insanlara özgü olduğu sanılan bazı ortak yeteneklerle açıklanıyordu: İnsan'ın doğası (tabiatı) ya

da kişiden kişiye değişebilen biyolojik özelliklerle; biyolojik ırk kavramlarının gelişmesiyle açıklanır; kalıtsal yeteneğin ya da İnsan doğasının kanında ya da genlerinde bulunduğu düşünülürdü.

Böylece insan türünün davranışları (kalıtımı), doğa, çevre ve iç doğası arasında sıkışıp kalmış gibiydi.

Belli belirsiz bir yerde— biyoloji ve çevrenin belirlemediği— töre/gelenek/ hayat tarzı / zihniyet, alışkanlık/ bağımlılık, *usos y costumbres* (İspnyolca "âdet ve gelenek" –Çn.) denen bir orta alan bulunuyordu. Fakat bunun nasıl bir varlık alanı olduğu, nelelerden oluştuğu bilinemiyordu.

Ondozuncu yüzyılda "kültür" genel bir kabul gördü. Sanat ve müzikten ödünç alınan, öğrenilen, hemen herşeye uygulanan bir kavram oldu. Britanyalı Edward Tylor, kavramı şöyle tanımladı: "*İnsanın kendinde taşıdığı ve biyolojik olmayan bir yoldan yeni kuşaklara aktardığı karmaşık bir bütün.*"

Öğrenilen ama biyolojik bir program (kalıtım) aracılığı ile değil. Kültür varlığı biyolojiden bağımsız değişiyor. Çok farklı görünen insanlar aynı kültürü paylaşabilir; ama, bunun tam tersi de olabilir. Bir öğrenme (eğitim) süreci fakat bilinçli bir düşünce ürünü değil. Küçük ya da büyük gruplarca paylaşılıyor. Bireylerce tümüyle ya da kısmen akılda (beyinde / bellekte) taşınan: *Fikirler, değerler, deyimler, süreçler ve uygulamalar.*

Ancak, kültür çevre koşullarından ve doğamızdan tam bağımsız değildi. Onlar da kültürü çeşitli yol ve biçimlerde etkiliyordu. Hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlar hayvanlarını beslemek / korumak amacıyla yer değiştirirler, bağımsız kişileri dinler, sayarlar, büyüye inanmazlar ama savaşçıdırlar. Bu tür örneklerde fizik (doğal) çevre, kültürü etkiler ve biçimlendirir.

Farklı toplumlarda yaşayanlar farklı yüz ifadeleri sergileseler de, evrensel bazı ifade biçimleri olduğu; söz gelişi, gülümsemenin

“insan doğası” ile kültürün bir bileşkesi olduğu gözlemlenmiş ve söylenmiştir.

Farklı etkenlerin önemi, ağırlığı son derece tartışmalıdır. Ne çevre ne de biyoloji bağımsızdır. Kültür varlığının, öteki etkenlerin katkıda bulunduğu, özgün bir *bütünlüğü* vardır

Benzetmeler yoluyla da kültürden söz edilebilir. *Kültür bir oyun gibidir*. Oyunun kuralları, süreçleri, ödülleri, kazanmayı sağlayan hareketleri olduğu kadar; tüzük ve yönetmeliklerde yer almayan, kurallara uymayan, karşıt, çelişik sorunları vardır. Beyzbolda, topu atan oyuncu karşılayan rakibini yanıltmayı, şaşırtmayı öğrenir, Boksörler biraz nefes almak için birbirlerine sarılır. Kaledeki ebeyi şaşırtıp “silkelemek” belki hoş karşılanmaz ama beklenir. Roger Clemens gibi ünlü beyzbolcular bu hileyi iyi bilir, sıkça yaparlardı.

Futbolde rakip oyuncuların hileli davranışlarıyla başetmek zordur. Yerde kıvranan bir oyuncunun acısı acaba ne kadar gerçektir?

Kültür de biraz böyledir. Kural boldur ama uyum ahlakla sınırlıdır. Şiddete karşı kurallarımız vardır. Şiddet yanlıştır ama kavgaya razı değilseniz, hatta birini öldürünceye kadar gerçek bir erkek sayılmayabilirsiniz. Kavgaya tutuşmamak şartıyla şiddetin ya da kabadayılığın anlayışla karşılandığı, hoş görüldüğü durumlar az değildir.

Oyunlarla başka bir benzerlik: oyun, sanal ve tarihi bir kaza olduğu halde, doğal ve kaçınılmaz gönünel bütünsel bir dünya yaratır. İnsan bazı hilelerin hayata benzerliğini ancak kültürünü yabancı dostlarına açıklarken farkederek

Kültürün gramere benzerliği

Çağdaş dilbilim herkesin bir grameri olduğunu gösteriyor. Öğretilmez ama o dili konuşan bir toplumda büyürken konuşmayı öğreniriz.

Çoğu kişiler duyulan ve duyulmayan sessizlerin farkını açıklayamazlar fakat konuşup yazarken ayırd ederler. Açıklamasak da bu tür farkları biliriz.

İngilizcede sözcük başındaki "p" hava püskürmesi (*Puhh*) gibi duyulur, İspanyolcada [*psikoloji* sözcüğünde okunmayan, söylenmeyen p sesi espirilere yol açar -Çn.] duyulmaz.

Bazen karmaşık kuralları hiç farketmeden öğreniriz. Biliriz.

Düşünce ve eylem olarak daha karmaşık görünen kültür, grammer gibidir.

Bu açıdan bakıldığında, iskemle belki kültür değildir ama iskemle yapımı kuralları, nasıl oturulup kalkılacağı, iyi kötü iskemle farkı, deri koltukların fiyatı ve değeri kültürdür.

Japonlar Batı kültürüyle ilk tanıştıklarında iskemleye alışamadılar, İç orgalarının konumunu değiştiren iskemlelerde rahat edemediler.

Dikkat ederseniz, gramer ne söyleyeceğinizi değil, nasıl söyleyeceğimizin kurallarını belirler. Sizin üreteceğiniz başkalarının anlayıp yanıtlayacağı sesleri çıkarmanın kurallarıdır. Kapı önünde birbirinden ayrılan genç bir çifti düşünün, Erkek, "İyi geceler, seni seviyorum ya da umarım baş ağrın geçer" derken; hanım arkadaşı, "Ben de seni seviyorum, sevgiden söz etmek için biraz erken değil mi? Ben erkeklerden hiç hoşlanmıyorum haydi yoluna [bas git]"diyebilir.

Bir bayrak taşıyan kişinin neler yapacağını kestiremeyiz ama bayrağı yakarsa izleyenlerin nasıl tepkiler vereceğini tahmin edebiliriz.

Gramerde olduğu gibi, kültürel ilişkilerde başkalarının size kuralları öğretmesini beklemezsiniz; belki bazı kuralları bulmanıza yardımcı olabilirler ama hepsini bilinçli olarak bilemezler.

Kültür, her yerde, her zaman varlığını belli eder

Her yaptığımız, davranışımız, kültürel değer ve beklentilerden etkilenir. Nasıl görüneceğimizi, çevremizdekilere ne kadar yakın veya uzak duracağımızı, onlara dokunup dokunamayacağımızı kültür belirler.

Samimi (yakın dost) olmadığımız kişilere genellikle dokunmayız fakak küçük (kısa) dokunuşlar için ince kurallar vardır. Basit bir hata için af dilerken küçük bir dokunuş özrünüzü güçlendirir. Bir kitapta okuyuncuya kadar ben şahsen bu kuralı uyguladığımı bilmiyordum.

Kültürün bu tür kurallarını karşılaştığımız farklı durumlarla öğreniriz

Bizim kültürümüzün çok uzak, soğuk, resmi bulduğu bazı mesafeleri başkaları çok yakın, çok samimi ya da itici sayabilir. Yüz yüze konuşmada göz teması, soluk alıp verilmesi bile kültüre göre değişir.

Bazı etkileşim kuralları üzerinde örnek verebiliriz. Koreli bir göçmen, bir uçak yolculuğunda Amerikalıların yabancılara son derece kişisel konuları içtenlikle açıkladığına; fakat mesela, ne kadar kazandığını sorduğunuzda fena halde bozulduklarına dikkat etmiştir.

Kültür bedenimizin hareketlerini de belirler. Ünlü sosyal bilimci Marcel Mauss 20. yüzyıl başlarında, Avrupalı askerlerin birbirinden farklı yürüdüğünü gözlemlemiştir. Mesala İngiliz birlikleri Fransız bandosunun marşlarına (yürüyüş temposuna) ayak uyduramıyormuş.

Hamamda davranış. Bir öğrenci 1970'lerde, MIT öğrencilerinin erkek hamamındaki davranışları üzerinde yazdığı önemli makalede bazı kurallar buldu: Başkalarına bakmayın. Pisuarlarda, yer bulunduğu sürece, kullanan kişiyle aranızda bir kişilik boşluk

bırakınız. Konuşabilirsiniz ama birbirinize bakmadan. Nezaket / namus gibi görülen bu kuralların aynı zamanda homoseksüel olmak, ya da yanlış algılanmak korkusundan kaynaklandığı da anlaşılmıştır. "Yıldız Adam" filminde bu kuralı bilmeyen bir yabancıнын sille tokat sokağa atıldığı görülür.

İncelediğim bir Panama toplumda karmaşık / çelişik namus kurallarına rastladım. Bikinili turistler karşısında nerdeyse şok geçirirler ama çamaşır yıkayan kadınlar yarı bellerine kadar çıplaktır. Erkekler ise evlerinin çevresinde çıplak olarak yıkanır. Bir soyunma odasında sporcuların çıplak dolaşmasından son derece rahatsız olurlar da, yüzlerce kişinin önünde çıplak dolaştıkları bir töreni izledim: Bu törene katılan herkesin çıplak yıkanması gerekiyordu.

Hayatın hemen her alanı kültürel bir ortak anlayışla yönetilir. Bunu sağlayan gelenekler (töreler) evrenseldir.

Kültürel Görelilik / Görecelik

Yabancı kültürlerle karşılaşan kişiler farklara uyum sağlamak, hayatı görmemek, görmezden gelmek zorundadır.

Savaştan sonra Japonya'daki işgal kuvvetlerinde görevli olan bir dostumun karısı, Japon erkeklerinin trenlerde pijamayla dolaşmasından ne kadar rahatsız olduğunu, söylemişti.

Japonya'da çalışan bir antropolog, bir tapınakta karşılaştığı Japonlarla dostça fotoğraflar çektirirken elini bir hanımın omuzuna koyunca her şey birden değişivermiş.

Bir Skandinav ülkesinde görevli olan diplomat amcam, şerefe deyip karşılıklı kadeh kaldıran hanımların üzerine yürüdüklerini sanır, geri çekilirmiş; neden sonra böyle olmadığını öğrenmiş.

Ahlaki göreceliği de kapsayan kültürel davranışlar daha da önemlidir.

Kültürlerin ahlaki değerlere bakışları birbirinden çok farklı olabilir. Antropoloji, değer yargılarımızı geçici de olsa askıya almamızı önerir. Eğer birisi kaçınılmaz durumlarda değer yargısını açıklarsa, en azından etno(biz)merkezcilikten uzak kalmalı ve dünyayı kendi kültürel standartlarıyla yargılamaktan sakınmalıdır.

Yüzeysel durumlarda bu kuralı uygulamak belki kolaydır. *Flanders & Swan* adlı ünlü Britanya müzikalinde genç bir kanibal (yamyam)'ın komik bir "Ben insanları yemem" şarkısı vardır. Fakat insanların nefret ettiği değer yargılarından kaçınması oldukça zordur.

Çoğu insanlar her türlü kültürel göreceliği korkunç bulur. Yalnız muhafazakar sağcılar, feministler ve filozoflar değil. İlerde bu sorunu yeniden (daha ayrıntılı olarak) ele alacağız.

KÜltür kavramının entel sorunları

İlerde bu soruna yeniden döneceğiz ama şimdilik şu kadar söyleyeyim ki bu kadar karmaşık ve çetin bir sorun olsa da onunla yüzleşmek / başetmek gerekir.

Eğer kültür paylaşılan bir varlık alanı ise, paylaşanlar kimdir? Amerika'daki herkes mi? Bir kasaba halkı mı? Bir aile mi? Eğer çoğu zaman görüldüğü gibi, paylaşanlar anlayamıyorsa ne olacak? KÜltür varlığının farkları sürekli değiştiği gerçeği karşısında ne yapacağız?